โบราณคดีเมือง: แนวคิดและวิธีการ*

Urban Archaeology: Concepts and Approaches

กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์ (Kannika Suteerattanapirom)**

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้ศึกษาผลงานวิจัยและการทำงานด้านโบราณคดีเมืองในพื้นที่เมืองสำคัญต่างๆ ของโลก โดยมีคำถามสำคัญ คือ โบราณคดีเมืองคืออะไร แนวคิดและวิธีการศึกษา การตีความบริบททางโบราณคดีเมือง เพื่อให้เข้าใจพื้นที่เมืองและวิถีชีวิตเมืองในอดีต และทรัพยากรทางโบราณคดีเมืองกับการอนุรักษ์และจัดการ

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “โบราณคดีเมือง” เป็นการศึกษาโบราณคดีที่ทำงานในพื้นที่เมืองและการศึกษาเมืองในบริบทของแหล่งโบราณคดี วิธีการศึกษาโบราณคดีเมืองจะต้องมีความเข้าใจแนวคิดต่างๆ เรื่องเมือง เช่น เมืองร่วมสมัยในปัจจุบัน กระบวนการกลายเป็นเมือง ธรรมชาติของพื้นที่เมือง การทับถมและชั้นหลักฐานทางโบราณคดี รวมไปถึงการจัดจำแนกหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมือง นอกจากนี้งานโบราณคดีเมืองยังมีความสัมพันธ์กับผู้คนที่ยังอยู่อาศัยในพื้นที่เมืองในปัจจุบัน

คำสำคัญ: โบราณคดีเมือง / โบราณคดี / ทรัพยากรทางโบราณคดี

Abstract

This article is a study of current research on urban archaeology in the global context. The main questions are 1) what is urban archaeology 2) what are the concepts and approaches for urban archaeology, 3) how to define the urban archaeological context in order to understand urban space and life and 4) how to conserve and manage the archaeological heritage in urban context.

The results revealed that the definition of urban archaeology refers to the study of archaeology in the cities covering different types of archaeological sites. The urban

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “สถานภาพความรู้ด้านโบราณคดีกรุงเทพมหานคร: ข้อมูล ทิศทางและแผนการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ในอนาคต โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ปรึกษาโครงการ: รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช

This article is a part of the research: State of Knowledge of Bangkok Archaeology: Information, Direction and Plan of Conservation and Development in the Future. This research was supported by the Thailand research fund (TRF) and Silpakorn University. Project advisor: Assoc.Prof.Rasmi Choosongdej, Ph.D.

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล์: suteerattana_k@silpakorn.edu

Asst.Prof.Kannika Suteerattanapirom, Ph.D. Department of Archaeology, Faculty of Archaeology, Silpakorn University. Email: suteerattana_k@silpakorn.edu

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

archaeological approaches are the integrative approach composing of the concept of living city and urbanization, the nature of space as well as the archaeological concept of urban archaeology including urban deposits and finds. Finally, urban archaeology also relates to the contemporary societies.

Keyword: Urban Archaeology / Archaeology / Archaeological Heritage

บทนำ

จุดกำเนิดของโบราณคดีเมืองเริ่มต้นมาจากความสนใจใคร่รู้ในเรื่องราวซากปรักหักพังของเมืองโบราณสำคัญต่างๆ ของโลก ดังเช่น ในคริสศตวรรษที่ 19 เฮนรี่ ลายาร์ด (Henry Layard (1817-1894)) นักเดินทาง นักโบราณคดีชาวอังกฤษได้ออกสำรวจและขุดค้นพบเมืองนิเนเวห์ (Nineveh) ในอัสซีเรีย เมโสโปเตเมีย ร่องรอยของพระราชวังของกษัตริย์เซนนาเคอริบ (Sennacherib) รวมไปถึงซากปรับหักพังอื่นๆ ในช่วงเวลานี้ นักเดินทาง นักวิชาการชาวตะวันตกและอเมริกันได้เดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อสำรวจและขุดซากเมืองโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ นอกจากได้สำรวจและขุดร่องรอยซากเมืองโบราณเหล่านั้นแล้ว ยังได้นำโบราณวัตถุและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมกลับไปเก็บสะสมในพิพิธภัณฑ์ในประเทศของตน (Smith, Michael E. 2002: 6)

ความสนใจใคร่รู้ในเรื่องอดีตของเมืองต่างๆ ค่อยๆ เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปในระยะเวลาต่อมาในแต่ละสถานที่ของโลก ด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการ ประการแรก เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อเมืองโบราณ โบราณสถาน รวมไปถึงเมืองในปัจจุบันได้รับความเสียหายหรือถูกทำลายจากสงคราม เมื่อพ้นภาวะภัยสงคราม เมืองแต่ละเมืองได้สร้างและซ่อมแซมเมืองขึ้นมาใหม่ ส่งผลให้นักวิชาการต่างเกิดความสนใจในซากเมืองโบราณ โบราณสถานที่ถูกทำลาย และเรื่องราวในอดีตของเมืองในปัจจุบันที่เพิ่งถูกทำลายไปอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งแต่เดิม การศึกษาโบราณคดีในพื้นที่เมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่ยังไม่เป็นที่รู้จักหรือเป็นที่สนใจของนักโบราณคดีมากนัก ซึ่งนักโบราณคดีจะสนใจที่จะศึกษาเรื่องราวในยุคก่อนคริสตศตวรรษที่ 18 เสียมาก เนื่องจากเรื่องราวในยุคหลังคริสตศตวรรษที่ 19 เป็นเรื่องที่เพิ่งผ่านพ้นมาไม่นาน ประกอบกับสาขาวิชาอื่นๆ อย่างเช่น ประวัติศาสตร์สามารถสร้างคำอธิบายต่างๆ ได้อย่างละเอียด รวมไปถึงสิทธิ์การเข้าถึงพื้นที่ขุดค้นในพื้นที่เมืองไม่สามารถกระทำได้โดยง่าย ทำให้การศึกษาโบราณคดีในเมืองปัจจุบันยังไม่เป็นที่รู้จักนัก (Keeffe, Tadhg O' 2014)

ประการที่สอง เนื่องมาจากการเจริญเติบโตของโครงสร้างพื้นฐานและการขยายตัวของประชากร ทำให้มีการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค ที่อยู่อาศัย อาคารสำนักงานต่างๆ เพิ่มขึ้น ในระหว่างการก่อสร้าง ได้พบซากอาคารเก่า รวมไปถึงข้าวของเครื่องใช้โบราณที่อยู่ใต้ดิน นักวิชาการรวมไปถึงผู้คนที่พบเห็นจึงเกิดความสงสัยและตั้งข้อคำถามถึงสิ่งต่างๆ ที่พบใต้ผืนเมืองคืออะไร อายุสมัยใด รวมไปถึงการค้นหาคุณค่าและความหมายของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ความสงสัยเหล่านี้ ล้วนท้าทายให้นักโบราณคดีพิจารณาและศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมที่อยู่ใต้เมืองเพิ่มมากขึ้น คำว่า “โบราณคดีเมือง” จึงเป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ในสภาวการณ์ที่เมืองสำคัญต่างๆ ของโลกกำลังเผชิญหน้ากับการพัฒนาเมือง เพื่อรับใช้การดำรงชีพของคนในปัจจุบัน ดังเช่น เมืองโรม ประเทศอิตาลี ในขณะที่กำลังดำเนินการก่อสร้างรถไฟใต้ดินสายใหม่ที่ตัดผ่านใจกลางกรุงโรม และมีสถานีรถไฟใต้ดินใกล้กับโคลอสเซียม

ลึกลงไปใต้ถนนกลับพบร่องรอยการอยู่อาศัย ซากอาคารหรือซากเมืองโรมดั้งเดิม (Tucci, Filippo Lamber 2013) แม้กระทั่งในกรุงเทพมหานครเอง มักได้พบร่องรอยของฐานรากอาคารเก่าหรือโบราณวัตถุต่างๆ ใต้กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อมีการขุดเพื่อเตรียมการก่อสร้างเช่นเดียวกัน

ในช่วงกว่าสามสิบปีมานี้ การขุดค้นทางโบราณคดีในกรุงเทพมหานครได้ดำเนินการหลายต่อหลายครั้ง และนับได้ว่ากรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่ที่มีจำนวนแหล่งที่มีการขุดค้นทางโบราณคดีมากที่สุดในประเทศ เมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของพื้นที่ การขุดค้นทางโบราณคดีดังกล่าวล้วนเกิดขึ้นในเชิงรับหรือเพื่อรับมือกับโครงการก่อสร้างอาคาร การปรับปรุงภูมิทัศน์หรือระบบสาธารณูปโภค และเพื่อลดทอนผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรทางโบราณคดี ดังเช่น การขุดค้นในพื้นที่กระทรวงพาณิชย์ (เดิม) เพื่อปรับพื้นที่เป็นมิวเซียมสยาม การขุดค้นในครั้งนั้น ได้พบฐากรากของวังเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมไปถึงโบราณวัตถุประเภทเปลือกหอย มุกและเครื่องถ้วยจีนเป็นจำนวนมาก และการขุดค้นพบซากเรือโบราณและฐานรากของป้อมพระราชวังหลัง ในพื้นที่ที่เคยเป็นพระราชบวรสถานพิมุข (พระราชวังหลัง) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ในคราวปรับปรุงพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรีเพื่อสร้างเป็นโรงพยาบาลศิริราชปิยมหาราชการุณย์ เป็นต้น

ในสภาวการณ์เช่นนี้ นักโบราณคดีทั่วโลกได้ตระหนักถึงการศึกษาร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีของเมือง และเรียกการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ว่า “โบราณคดีเมือง (Urban Archaeology)” ซึ่งเป็นการศึกษาโบราณคดีของเมือง ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ร่องรอยแห่งอดีตอันเป็นประจักษ์พยานของเมืองเก่ามาเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ ในขณะที่นักโบราณคดีไทยเพิ่งเริ่มใช้คำว่าโบราณคดีเมืองในช่วงทศวรรษนี้ โดยคำว่า “โบราณคดีเมือง” ได้เริ่มใช้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในการสัมมนาทางวิชาการโบราณคดีและประวัติศาสตร์พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ระหว่างวันที่ 24 – 25 ธันวาคม 2557 โดยสำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคำว่า “โบราณคดีเมือง” โดยเฉพาะในบริบทของต่างประเทศ อันเป็นต้นกำเนิดของความหมาย แนวคิดและวิธีวิทยา เพื่อนำสู่ความเข้าใจคำว่าโบราณคดีเมือง อันเป็นสาขาวิชาย่อยหนึ่งในงานโบราณคดีในปัจจุบัน และเพื่อถอดความรู้และสร้างความหมาย อะไรคือโบราณคดีเมือง และโบราณคดีเมืองในมิติความเข้าใจของสากล

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อสร้างความเข้าใจของคำว่า “โบราณคดีเมือง” ในด้านแนวคิดและวิธีวิทยา ตลอดจนลักษณะการสร้างองค์ความรู้ที่ได้จากการสังเคราะห์และตีความหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมือง

วิธีการศึกษา

1. ทบทวนการศึกษาด้านโบราณคดีเมืองจากต่างประเทศ จำนวน 4 ประเด็น อันได้แก่
   1.1 ความหมายของเมืองและองค์ประกอบของเมือง
   1.2 แนวคิดและวิธีวิทยา
   1.3 วิธีการสร้างองค์ความรู้จากหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมือง
   1.4 การอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมือง

2. ทบทวนแนวคิดและวิธีการศึกษาจากผลงานต่างๆ ของนักโบราณคดีที่ได้รับการยอมรับในด้านการศึกษาเมือง เพื่อเป็นภาพตัวแทนในการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องโบราณคดีเมืองตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีเงื่อนไขพิจารณาผลงานดังนี้ (1) ใช้คำว่า “โบราณคดีเมือง” เพื่ออธิบายแนวคิด วิธีการศึกษา การตีความปัญหา ข้อจำกัดและข้อสังเกตต่างๆ ในการทำงาน (2) งานเหล่านี้มีการเผยแพร่และมีการอ้างอิงในระดับนานาชาติ (3) ผลงานเหล่านี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นงานโบราณคดีเมือง

ทั้งนี้ ตามเงื่อนไขข้างต้นจึงได้คัดเลือกผลงานเพื่อเป็นภาพตัวแทนความรู้ด้านโบราณคดีเมืองได้ดังนี้

2.1 ผลงานของกอร์ดอน ไชลด์ (V. Gordon Childe)

2.2 ผลงานของไมเคิล สมิท (Michael E. Smith)

2.3 รวมผลงานเรื่อง Urban Archaeology in Britain

2.4 กรณีการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองในประเทศอังกฤษ ได้แก่ การสร้างสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินเมืองลอนดอน และโบราณคดีเมืองในประเทศสหรัฐอเมริกาที่เมืองบอสตัน และเซนต์ ออกัสติน

3. สังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากการทบทวนแนวคิด วิธีการศึกษา และตัวอย่างการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ ใน 4 ประเด็นข้างต้น

4. อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

ผลที่ได้จากการวิจัย

จากการศึกษาผลงานต่างๆ เพื่อใช้เป็นตัวแทนในการอภิปรายงานโบราณคดีเมือง ได้ผลจากการศึกษาดังนี้

1. ทฤษฎีวิวัฒนาการเมืองของกอร์ดอน ไชลด์ (V. Gordon Childe)

กอร์ดอน ไชลด์ (V. Gordon Childe (1892-1957)) นักโบราณคดีชาวออสเตรเลีย ผู้บุกเบิกการศึกษาเรื่องการกำเนิดรัฐ และเป็นนักโบราณคดีคนแรกที่ประยุกต์ใช้ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีร่วมกับแนวคิดทฤษฎีวิชาผังเมือง ไชลด์ได้อธิบายกระบวนการกลายเป็นเมืองหลายๆ แห่งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น เมโสโปเตเมีย อียิปต์ อินเดีย (Childe, Gordon 1942) และสร้างแนวคิดเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคมของเมืองแรกเริ่มสู่การเป็นรัฐ 10 ประการ (Childe’s Model) แนวคิดนี้ได้รับการอ้างอิงโดยนักโบราณคดีตลอดมานับตั้งแต่บทความ The Urban Revolution ได้ตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1950 นับได้ว่าไชลด์เป็นบุคคลสำคัญที่ให้อิทธิพลการศึกษาเมืองแก่นักโบราณคดีในศตวรรษที่ 20 และงานของเขาเป็นงานคลาสสิคที่เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการเกิดแนวคิดการศึกษาเมืองในงานโบราณคดีในเวลาต่อมา (Childe, Gordon 1950:2-15)

2. แนวคิดและวิธีการศึกษาเมืองของไมเคิล สมิท (Michael E. Smith)

ไมเคิล สมิท (Michael E. Smith (1953-ปัจจุบัน)) เป็นนักโบราณคดีชาวอเมริกัน ผู้สนใจศึกษาเรื่องการกำเนิดเมือง รัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ และแนวคิดการศึกษาเมือง สมิทได้ศึกษางานของไชลด์ และได้สะท้อนความสำคัญของการศึกษาวิวัฒนาการการกำเนิดเมืองของไชลด์ในบทความชื่อ “V. Gordon Childe and the urban revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies” (2009)

งานที่น่าสนใจของสมิท คือ บทความเรื่อง “The Earliest Cities” (2002) เป็นการศึกษาเมืองโบราณสำคัญของโลกในช่วงแรกเริ่มของการกำเนิดรัฐ ในบทความนี้ได้ยกตัวอย่าง 4 เมืองโบราณสำคัญของโลกที่มีความ

แตกต่างด้านสังคมวัฒนธรรม เพื่อหาความหมายของเมืองในช่วงระยะแรกเริ่มของการตั้งเมือง เมืองโบราณสำคัญ 4 เมืองที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่

เมืองอูรุก (Uruk) ในอารยธรรมสุเมเรียน แถบบาบิโลเนีย ในเมโสโปเตเมีย เมืองอูรุกมีพัฒนาการแรกเริ่มมาจากหมู่บ้าน และพัฒนามาเป็นเมืองที่มีระบบการปกครอง มีตัวอักษร มีการแบ่งชนชั้นทางสังคม และมีการเติบโตจากจำนวนประชากรในหลักพันเป็นหลายหมื่นคนในช่วงเวลาไม่กี่ร้อยปี อันเป็นผลมาจากการปกครองที่ควบคุมให้ประชาชนอยู่ในระเบียบของกษัตริย์และให้อาศัยอยู่ในเมือง ทำให้มีการอพยพของประชากรจากนอกเมืองเข้าสู่ในเมือง

เมืองโมเหนโจ ดาโร (Mohenjo-Daro) เมืองศูนย์กลางการปกครองสำคัญในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ เมืองโมเหนโจ ดาโรมีระบบการวางผังเมืองอย่างมีระเบียบ ภายในเมืองประกอบไปด้วยอาคารสาธารณะ ที่อาบน้ำสาธารณะ ป้อมปราการ อาคารขนาดใหญ่ที่มีหน้าที่เฉพาะ มีระบบการปกครอง มีชนชั้นทางสังคมอย่างชัดเจน

เมืองพระนคร (Angkor) เมืองสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การออกแบบเมืองพระนครเป็นการผสมผสานแนวคิดด้านศาสนา กษัตริย์คือเทพเจ้าบนพื้นดิน ก่อให้เกิดการสร้างเมืองแห่งเทพเจ้าบนพื้นดินในผังเมืองที่เป็นระเบียบแบบแผนตามรูปทรงเรขาคณิต มีสิ่งก่อสร้างที่แยกตามหน้าที่การใช้สอยและชนชั้นของผู้ใช้งาน มีการปกครอง มีการจัดแบ่งหน้าที่ทางสังคม และมีชนชั้นทางสังคมอย่างชัดเจน

อารยธรรมอียิปต์ (Egypt) เป็นอารยธรรมที่กษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดดังเทพเจ้าที่เกิดบนพื้นดิน สุสานของฟาโรห์เป็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่แสดงถึงสัญลักษณ์ของอารยธรรมอียิปต์มากกว่าอาคารสาธารณะแห่งอื่นๆ การตั้งถิ่นฐานของผู้คนจะกระจัดกระจายตามริมแม่น้ำไนล์ มีเพียงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการปกครองที่มีกำแพงกั้นขอบเขตอย่างชัดเจน และเป็นกำแพงที่มีไว้เพื่อแสดงความสำคัญของพื้นที่ภายในมากกว่าเพื่อใช้ป้องกันข้าศึก

จากการศึกษานี้ สมิทได้สรุปเป็นประเด็นต่างๆ เพื่อแสดงภาพรวมของการศึกษาเมืองว่า เพื่อที่จะให้เข้าใจเมืองในอดีต ทั้งด้านการใช้พื้นที่เมือง วิถีชีวิตของผู้คนในเมือง รวมทั้งเหตุผลที่ทำให้เมืองมีลักษณะเช่นนั้น นักโบราณคดีจะต้องคำนึงถึงข้อคำถามเหล่านี้ คือ สังคมในเมืองเป็นสังคมในระดับใด ระดับรัฐแรกเริ่มหรืออาณาจักร เมืองมีปัญหาทางด้านการสงครามหรือไม่ เช่น ต้องคอยป้องกันตนเองจากสงครามรอบข้างเสมอ อำนาจของกษัตริย์มีมากน้อยเพียงไร ในระดับที่ถูกนับว่าเป็นพระเจ้าหรือไม่ ระบบการค้าการแลกเปลี่ยนเป็นอย่างไร เกษตรกรที่ทำหน้าที่เพาะปลูก และส่งอาหารสู่เมืองนั้น อยู่อาศัยในพื้นที่เกษตรกรรมนอกเมืองหรืออาศัยรวมกันอยู่ในเมือง ซึ่งคำถามต่างๆ เหล่านี้ล้วนสัมพันธ์กับสถานที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่เมือง ที่สะท้อนออกมาเป็นรูปลักษณะการออกแบบพื้นที่เมือง และวิถีชีวิตในเมือง

งานที่สำคัญของสมิทอีกชิ้นหนึ่ง คือ การศึกษาเมืองโบราณแอซเท็ก (Aztec) ที่อยู่ภายใต้เมืองเม็กซิโกซิตี้ เมืองหลวงของประเทศเม็กซิโกในปัจจุบัน โดยสมิทได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีเอง ทำให้เขามีความเข้าใจในด้านเทคนิควิธีการขุดค้นในเมือง และการนำหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ไปเชื่อมโยงและแปลความอารยธรรมแอซเท็กในพื้นที่อื่นๆ

นอกจากนั้นบทความที่สำคัญของเขาที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ผังเมือง คือ “Form and Meaning of the Ancient Cities : a New Approach to the Ancient Urban Planning” (2007) เป็นงานที่กล่าวถึง

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

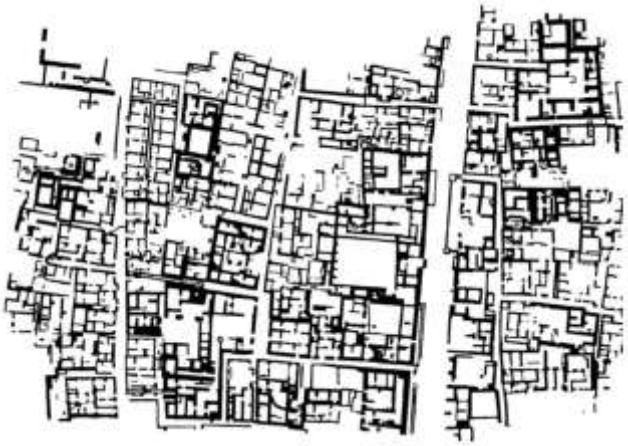

การผังเมืองสำคัญต่างๆ ในโลก และหลักในการวิเคราะห์การวางผังเมืองโบราณ โดยมีประเด็นการวิเคราะห์ที่น่าสนใจ เช่น การวิเคราะห์การแบ่งชนชั้นการอยู่อาศัยจากผังเมือง อันสามารถดูได้จากการให้ความสำคัญในพื้นที่ส่วนต่างๆ ของเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยพิจารณาจากเมืองมิสซิสซิปปี (Mississippi) ในประเทศสหรัฐอเมริกา เมืองตูลา (Tula) โซซิคาลโค (Xochicalco) เตโอเตนานโก (Teotenango) ในประเทศเม็กซิโก เมืองพระนคร (Angkor) ประเทศกัมพูชา เมืองโมเหนโจ ดาโร (Mohenjo-Daro) ในประเทศปากีสถาน เมืองโอลีน ทอส (Olynthus) ในประเทศกรีซ เป็นต้น นอกจากนี้ สมิทยังได้เขียนหลักการและแนวคิดสำคัญในการศึกษาเมืองจากประสบการณ์ที่ผ่านมาของเขาในบทความที่ชื่อ “Empirical Urban Theory for Archaeologists” (2011:167-192) ซึ่งได้เสนอหลักการและแนวคิดสำคัญ เช่น แนวคิดเรื่องโครงสร้างรูปแบบของเมือง แนวคิดด้านสังคมเมือง แนวคิดด้านพฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเมือง การสื่อสารกับสถาปัตยกรรม รูปแบบของพื้นที่ว่าง การรับรู้การกำเนิดและเติบโตของเมือง และขนาดของเมือง

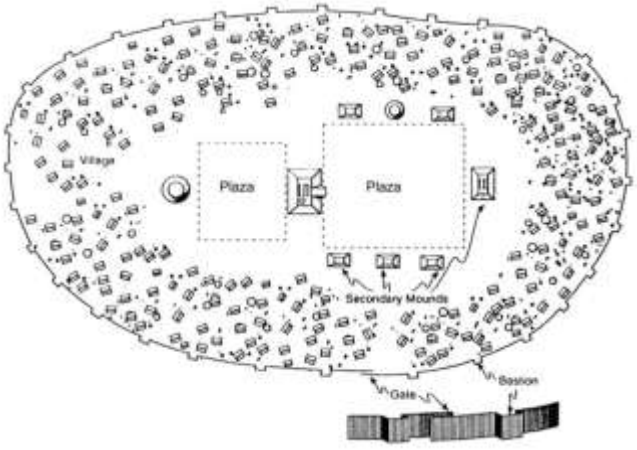

การวางผังเมือง Mississippy แบบเน้นศูนย์กลาง ในประเทศสหรัฐอเมริกา
(Smith, Michael E. 2007: 12, 13)

(a) เมืองโมเหนโจ-ดาโร

(b) เมืองโอลีนทอส

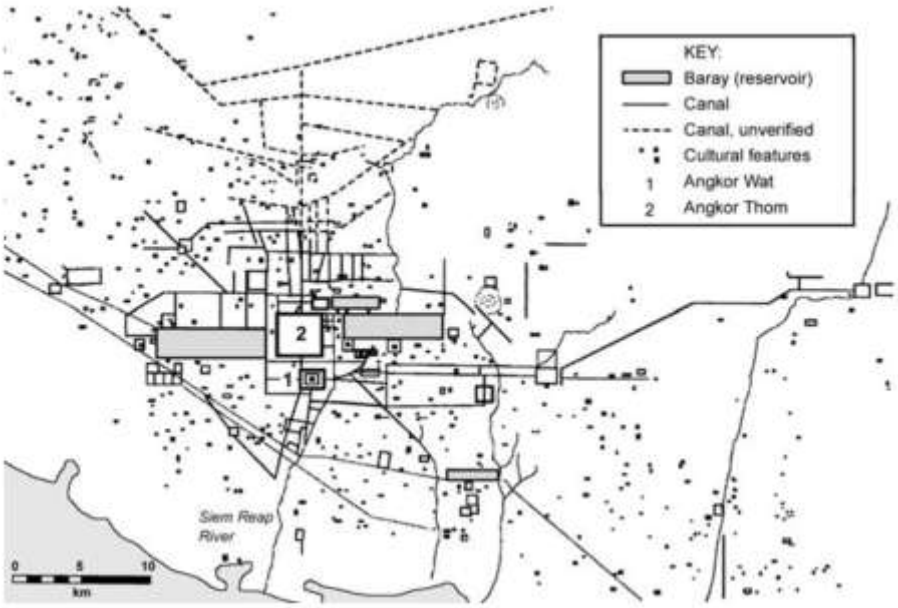

(c) เมืองพระนคร

(a) การวางผังเมืองโมเหนโจ-ดาโรในระบบกึ่งตั้งฉาก

(b) การวางเมืองโอลีนทอสในระบบกริด

(c) การวางผังเมืองพระนครแบบตั้งฉากเน้นศูนย์กลาง

ตัวอย่างเมืองจากการศึกษาของสมิท (Smith, Michael E. 2007: 16, 18, 20)

3. การศึกษาโบราณคดีเมืองในสหราชอาณาจักร

การศึกษาเมืองในสหราชอาณาจักรมีมาอย่างช้านาน ด้วยเกือบทั่วทั้งพื้นที่ในแต่ละเมืองของประเทศล้วนมีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ในที่นี้ได้ยกตัวอย่างงานสำคัญของงานโบราณคดีเมืองในสหราชอาณาจักร ดังนี้

การวิจัยองค์ความรู้ด้านโบราณคดีจากข้อมูลการขุดค้นทางโบราณคดี

จอห์น สคอฟิลด์ (John Schofield) และโรเจอร์ ลีช (Roger Leech) ได้วิจัยความรู้ที่ได้จากทำงานโบราณคดีในสหราชอาณาจักรเพื่อเสนอต่อสภาโบราณคดีสหราชอาณาจักร (The Council for Britain Archaeology) (Schofield, John and Leech, Roger 1987) โดยงานวิจัยนี้ได้ทบทวนความรู้ด้านโบราณคดีในพื้นที่เมืองต่างๆ โดยเรียกงานในลักษณะนี้ว่า “โบราณคดีเมือง” (Urban Archaeology) และได้อภิปรายการศึกษาโบราณคดีเมืองออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่

(1) วิธีการศึกษาโบราณคดีเมืองในปัจจุบันและธรรมชาติของชั้นทับถมของเมือง

(2) โบราณคดีเมืองที่ศึกษาเมืองตามช่วงเวลา 4 ยุคสมัย ได้แก่ ยุคโรมัน ยุคแซกซัน ยุคกลาง และหลังยุคกลาง (ถึงคริสตศตวรรษที่ 17)

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

(3) การศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ของเมือง ได้แก่ การป้องกันเมือง ปราสาท อาคารสาธารณะในยุคโรมัน อาคารภายในเมืองโรมัน-บริติส อาคารในช่วงยุคกลาง ศาสนสถานในช่วงยุคกลาง โบสถ์แพริส โบราณคดีเรื่องน้ำพุในเมืองบริติช การศึกษาวิเคราะห์ภาชนะดินเผาจากแหล่งขุดค้นเมือง

ทั้งนี้จากการวิจัยนี้มีคำถามหลักในการพิจารณา คือ

(1) สิ่งใดคือสิ่งที่นักโบราณคดีได้จากการขุดค้น และการขุดค้นทางโบราณคดีสามารถตอบคำถามเหล่านี้ได้อย่างไร

(2) มีการพิสูจน์หรือไม่ว่าวิธีการขุดค้นหรือวิธีการค้นคว้านี้นำไปสู่การไขคำตอบที่กระจ่างชัดได้

(3) ทรัพยากรต่างๆ (หลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถกระจายได้ทั่วทุกทิศทางและรวดเร็ว เช่น โบราณวัตถุ เทคโนโลยี ฯลฯ) สามารถส่งผ่านหรือแพร่กระจายไประหว่างเมืองเหล่านี้เป็นชนิดของข้อมูลที่ดีที่สุดอย่างไร

คำถามเหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นในปี 1972 เมื่อเริ่มมีการศึกษาโบราณคดีเมืองในช่วงแรก โดยกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ต่อต้านการทำงานโบราณคดีตามแนวประเพณีนิยม หรือเรียกว่า “โบราณคดีใหม่” (New Archaeology) ปัญหาประการสำคัญของการทำงานโบราณคดีเมือง คือ ปัญหาด้านเงินทุนสนับสนุน และการเข้าพื้นที่ขุดค้นได้ยาก ดังนั้น การวิจัยด้านเอกสารและด้านสถาปัตยกรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดแผนงานการขุดค้น เพื่อทำให้สามารถเลือกพื้นที่ขุดค้นที่เข้าถึงได้ยากและมีอยู่อย่างจำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงที่สุด (Schofield, John and Leech, Roger 1987: ix) นอกจากนั้น ภายหลังจากขุดค้นทางโบราณคดีเสร็จสิ้นจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์จัดการซากอาคารเก่าหรือโบราณวัตถุต่างๆ ที่พบใต้พื้นที่เมืองต่อไปด้วย

จอห์น สคอฟิลด์ และ โรเจอร์ ลีช มองว่าการทำงานโบราณคดีเมืองมีประเด็นสำคัญในการพิจารณาเพื่อการวางแผนก่อนการขุดค้นและอนุรักษ์จัดการ คือ

(1) การสำรวจเอกสารและแผนที่มีความจำเป็นมาก และควรรวบรวมแผนที่ฉบับต่างๆ และนำมาวางทับซ้อน เพื่อให้เห็นพัฒนาการของพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเมืองที่เก่าที่สุด

(2) รวบรวมข้อมูลสำคัญด้านโบราณสถาน และรายละเอียดการตกแต่งโบราณสถานประเภทต่างๆ เพื่อนำไปสู่การศึกษาต่อไป

งานโบราณคดีเมืองในสหราชอาณาจักรได้มีการขุดค้นในพื้นที่เมืองต่างๆ โดยเฉพาะเมื่อมีโครงการสำคัญต่างๆ ในการพัฒนาเมืองหลวงและเมืองต่างๆ โดยรอบ และนำหลักฐานทั้งหมดขมวดเป็นความรู้ใน 2 มิติสำคัญ คือ

(1) การมองภาพรวมการเจริญเติบโตของเมืองในแต่ละยุคสมัย และภายในแต่ละยุคสมัยนั้น เมืองมีลักษณะอย่างไรทั้งในด้านการวางผังเมือง อาคารสำคัญ และวิถีชีวิตในแต่ละช่วงเวลา

(2) การศึกษาประเด็นเฉพาะด้าน ได้แก่ การป้องกันรักษาเมือง ปราสาท อาคารสาธารณะโรมัน อาคารที่อยู่อาศัยสมัยต่างๆ อาคารศาสนา โบราณคดีริมแม่น้ำ รูปแบบภาชนะดินเผา เป็นต้น

น่าสังเกตว่า ประเด็นเฉพาะด้านจะใช้วิธีศึกษาโดยรวบรวมผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีในแต่ละแหล่งโบราณคดีมาพิจารณาด้านกายภาพ จัดรูปแบบ ศึกษาเปรียบเทียบ และพิจารณาด้านการใช้งานเชิงหน้าที่เป็นสำคัญ ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาด้านการป้องกันรักษาเมืองจะศึกษาจากกำแพงเมืองและระบบป้อมปราการในแต่ละเมือง โดยเปรียบเทียบกันในเชิงอายุสมัย รูปแบบ ทำให้ได้โมเดลของการป้องกันเมืองในแต่ละยุคสมัย

โดยมีวิธีการศึกษาจาก (1) การวิจัยเอกสาร บันทึกทางประวัติศาสตร์ (Documentary Research) (2) การวิจัยร่องรอยจารึกหรือตัวเขียนที่พิมพ์ไว้ที่ตัวอาคาร (Typographical Research) (3) การวิจัยทางสถาปัตยกรรม (Architectural Research) (4) การขุดค้นทางโบราณคดี (Archaeological Excavation)

กรณีศึกษาโครงการรถไฟฟ้าใจกลางเมืองลอนดอน

โครงการรถไฟฟ้าใจกลางเมืองลอนดอนเป็นหนึ่งในโครงการใหญ่ที่สุดโครงการหนึ่งในสหราชอาณาจักร เส้นทางรถไฟฟ้านี้มีความยาว 118 กิโลเมตร ประกอบไปด้วยพื้นที่ขุดค้นกว่า 40 พื้นที่ ครอบคลุมบริเวณพื้นที่ก่อสร้างตัวอาคารสถานีหลักและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ หลักฐานทางโบราณคดีที่พบมีเป็นจำนวนมาก กำหนดอายุสมัยได้ตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน จากการขุดค้นทำให้สามารถมองเห็นภาพชั้นทับถมใต้พื้นของเมืองต่างๆ ตามเส้นทาง นับว่าเป็นงานศึกษาวิจัยที่ใช้นักโบราณคดี นักวิจัยและทุนการศึกษาสูงมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

การขุดค้นทางโบราณคดีใต้ถนนลิเวอร์พูล ณ บริเวณที่จะเป็นสถานีรถไฟฟ้าใต้ดิน ดำเนินการโดยพิพิธภัณฑ์โบราณคดีเมืองลอนดอน (MOLA) เป็นพื้นที่ขุดค้นที่พบหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญและเป็นที่สนใจไปทั่วโลกในขณะนี้ เนื่องจากได้ขุดค้นบริเวณสุสานเก่าของโรงพยาบาลเบดแลม (Bedlam (Bethelm)) และพบโครงกระดูกมนุษย์กว่า 3,000 โครง ที่เสียชีวิตเนื่องจากเกิดโรคระบาดใหญ่ในช่วงกลางถึงปลายคริสตศวรรษที่ 17 ดังที่ได้พบป้ายหลุมศพหนึ่งที่เสียชีวิตในเดือนกันยายน ค.ศ.1665 และระบุสาเหตุการเสียชีวิตว่าเป็นเพราะโรคระบาดใหญ่ การศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาคนในช่วงเวลานั้นในมิติต่างๆ ทั้งด้านกายภาพ สรีระ อาหารการกิน ประวัติบุคคล จำนวนประชากรของเมือง และแสดงภาพลอนดอนในช่วงสงครามกลางเมือง ช่วงแรกของการกำเนิดอุตสาหกรรมสมัยใหม่ อันนับเป็นช่วงเวลาที่น่าตื่นตาตื่นใจช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์อังกฤษ ซึ่งแต่เดิมในบันทึกทางประวัติศาสตร์ได้เล่าเรื่องราวเนื้อหาภาพรวมของสังคมและเหตุการณ์ หากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีจะสามารถเปิดเผยถึงรายละเอียดอื่นๆ ที่ไม่ได้ระบุมาก่อน (Sim, David 2015, Crossrail Ltd (CRL) 2015) และภายใต้โครงการนี้ได้เปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปเข้าร่วมชมการขุดค้น ณ สถานที่จริง มีนิทรรศการและการบรรยายโดยนักโบราณคดีแก่สาธารณชนด้วย

4. โบราณคดีเมืองกับการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่

นักโบราณคดีประจำเมืองกับงานโบราณคดีสาธารณชน

ในเมืองสำคัญของประเทศสหรัฐอเมริกา มีนักโบราณคดีประจำเมืองที่ทำงานให้กับภาคการบริการของรัฐ ตัวอย่างสำคัญที่ได้แสดงแนวคิดและวิธีการทำงานของนักโบราณคดีประจำเมือง คือ เมืองบอสตัน รัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา โจ แบ็คเลย์ (Joe Bagley) เป็นนักโบราณคดีประจำเมืองบอสตัน เขาใช้คำที่เรียกอาชีพของตัวเองว่านักโบราณคดีประจำเมือง (City Archaeologist) มีหน้าที่รวบรวมและศึกษามรดกทางวัฒนธรรมที่อยู่ใต้ดินของเมืองบอสตัน โดยเน้นการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับกลุ่มอเมริกันพื้นเมืองในอดีต หน้าที่ของนักโบราณคดีประจำเมืองนี้ นอกเหนือจากการรวบรวม ขุดค้นและเก็บกู้หลักฐานทางโบราณคดีหากมีการก่อสร้างในเมืองแล้ว ยังมีงานสำคัญ คือ การให้การศึกษาแก่สาธารณชน และการรับอาสาสมัครเพื่อเข้าร่วมขุดค้นและศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีทั้งในภาคสนามและห้องปฏิบัติการร่วมกับนักโบราณคดี การเข้าเยี่ยมชมการทำงานของบุคคลทั่วไป รวมไปถึงการเปิดโอกาสให้นักศึกษาที่จะทำวิทยานิพนธ์

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

นักวิจัย นักเขียน นักจัดการ นักหนังสือพิมพ์ ฯลฯ หรืออาสาสมัครเข้ามาค้นคว้า ศึกษา เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ หรือร่วมกันศึกษาและจัดการแหล่งโบราณคดีร่วมกัน

การจัดการระบบการทำงานโบราณคดีในพื้นที่เมือง

เมืองเซนต์ ออกัสติน รัฐฟลอริด้า ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นเมืองสำคัญสมัยประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งของชาติ อันเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองถาวรและเก่าแก่ที่สุดของชาวยุโรปตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ด้วยบริเวณพื้นที่นี้มีชาวสเปนเข้ามาตั้งรกร้างเป็นชาติแรก ตามมาด้วยชาวอังกฤษและชาวยุโรปชาติอื่นๆ จึงเกิดการผสมผสานระหว่างเชื้อชาติจนกลายเป็นหนึ่งเดียวกันในปัจจุบัน หลักฐานที่อยู่ใต้เมืองนี้ล้วนมีความสำคัญต่อเมืองเซนต์ ออกัสติน และประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกของสเปนและการวางผังเมืองในระบบป้อมปราการของชาวสเปน รวมไปถึงมรดกของชาวอเมริกันพื้นเมืองมานับพันปี ในปัจจุบันยังปรากฏโบราณสถานที่แสดงให้เห็นถึงเมืองในยุคเริ่มแรก เช่น ป้อมปราการที่เก่าแก่ที่สุดในภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของสหรัฐอเมริกาที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ.1672 โบสถ์ของเมืองที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ.1793-1797 และประภาคารที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ.1874 เป็นต้น เพราะฉะนั้น งานของนักโบราณคดีประจำเมืองจึงไม่ได้มีเพียงแค่การเก็บกู้หลักฐานทางโบราณคดีก่อนการก่อสร้างเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่ศึกษาวิจัยทางโบราณคดีอย่างต่อเนื่อง เพื่อเปิดเผยภาพการเคลื่อนไหวของเมืองเซนต์ ออกัสติน ตามห้วงเวลาต่างๆ

ถึงแม้ว่างานขุดค้นโบราณคดีในเมืองเซนต์ ออกัสติน จะมาจากการก่อสร้างและโครงการพัฒนาเมืองต่างๆ ทั้งหมด แต่รัฐได้กำหนดขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานโบราณคดี โดยสรุป คือ

1) มีคู่มือการทำงานโบราณคดีเพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ให้แก่สาธารณชน และผู้ที่จะทำก่อสร้างหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องรับทราบและเข้าใจขั้นตอนการทำงาน ซึ่งจะต้องมีการขออนุญาตเพื่อให้มีการทำงานด้านโบราณคดีก่อนการดำเนินงานก่อสร้างทุกครั้ง คู่มือนี้มีชื่อว่า “Grasping the Past: Understanding Archaeology in the City of St. Augustine, Florida”

2) มีการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ (Zone) ตามระดับความสำคัญทางประวัติศาสตร์โบราณคดี

3) งานก่อสร้างหรือโครงการใดๆ ที่จะต้องขุดลึกลงไปในดิน โดยมีขนาดความกว้างของพื้นที่มากกว่า 100 ตารางฟุต และลึกลงไปมากกว่า 3 นิ้ว จะต้องยื่นขออนุญาตทุกครั้ง

4) ผู้ที่จะทำการก่อสร้างหรือโครงการใดๆ จะต้องยินยอมให้ทุนในการขุดค้น เก็บกู้หรือศึกษา โดยจะต้องยื่นแบบฟอร์มการสมัครเพื่อขอทำโครงการโบราณคดีก่อน ซึ่งสามารถดาวน์โหลดแบบฟอร์มได้ในเว็บไซต์ ทั้งนี้มีค่าธรรมเนียมในการขออนุญาตคิดตามขอบเขตของพื้นที่

5) มีสมาคมโบราณคดีของเมือง (St. Augustine Archaeological Association: SAAA) ประกอบไปด้วยอาสาสมัครทำงานโบราณคดีที่อาศัยทั้งในเมืองและนอกเมืองเป็นสมาชิกและมีกิจกรรมทางโบราณคดีอยู่เสมอ รวมไปถึงอาสาสมัครที่จะทำงานขุดค้น เก็บกู้ทางโบราณคดี โดยเฉพาะในการก่อสร้างหรือโครงการใดๆ ที่ยื่นแบบฟอร์มแล้ว (St. Augustine Archaeological Association 2014)

อภิปรายผล

จากการศึกษาผลงานที่เป็นตัวแทนของงานโบราณคดีเมืองสามารถตั้งข้อสังเกตหลักได้ดังนี้

1) นับตั้งแต่ทฤษฎีวิวัฒนาการเมืองของไชลด์ ทำให้เกิดกระแสความสนใจการศึกษาเมืองในระยะเวลาต่อมา ดังเช่น สมิทได้พัฒนาแนวคิดการศึกษาเมืองในงานโบราณคดีจากประสบการณ์ทำงานและจากไชลด์ สิ่งที่แตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างงานของไชลด์และสมิท คือ สมิทได้ได้มีโอกาสขุดค้นเมืองโบราณหลายแห่งที่อยู่ภายใต้ในเมืองในปัจจุบัน จึงมีความเข้าใจความซับซ้อนของหลักฐานประเภทเมืองอดีตที่อยู่ใต้เมืองปัจจุบัน และได้เพิ่มเติมแนวคิดการศึกษาเมืองจากทฤษฎีผังเมือง ในขณะที่ไชลด์เน้นการอธิบายสังคมบ้านสู่เมือง เมืองสู่รัฐ หรือวิวัฒนาการของเมืองในช่วงก่อนประวัติศาสตร์มากกว่า

2) จากการศึกษางานของสมิทและหนังสือรวมบทความเรื่อง Urban Archaeology โดยมีจอห์น สคอฟิลด์ และ โรเจอร์ ลีช เป็นบรรณาธิการนั้น พบลักษณะประการสำคัญ คือ ผู้ศึกษาได้เน้นย้ำให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดเรื่องเมือง กระบวนการค้นหาหลักฐาน ธรรมชาติของพื้นที่เมือง และธรรมชาติหลักฐานทางโบราณคดีเมือง ซึ่งนักโบราณคดีต้องมีความรู้ความเข้าใจหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมือง อันได้แก่ ความเข้าใจความหมายของเมือง ความเป็นเมือง/การกลายเป็นเมือง (Urbanization) ประเภทของเมือง ธรรมชาติของเมือง วิธีการจัดจำแนกหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมือง เพื่อนำสู่การตีความในมิติเมืองในหลายบริบทอย่างลุ่มลึกมากกว่าการอธิบายเพียงแค่ลักษณะของหลักฐานที่พบและอายุสมัยของแหล่ง

3) จากการทบทวนงานทั้งหมด พบว่าโบราณคดีเมืองให้ความหมายใน 2 มิติ คือ “การทำงานโบราณคดีในเมืองร่วมสมัยในปัจจุบัน” และ “การศึกษาเมืองในฐานะของแหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดี”

ในที่นี้ ผู้ศึกษาจึงได้อภิปรายความรู้ความเข้าใจด้านโบราณคดีเมืองจากการศึกษาผลงานต่างๆ เพื่อเป็นภาพตัวแทนของความรู้ความเข้าใจ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ดังนี้

1. ความหมายของเมืองและองค์ประกอบของเมือง

เมืองเป็นพื้นที่ที่มนุษย์รวมตัวกันทางสังคมและก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การที่มนุษย์เข้ามารวมตัวและอาศัยอยู่ร่วมกันมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ การรวมกลุ่มกันเพื่อเผชิญหน้ากับความไม่มั่นคง ทั้งที่เกิดจากภัยธรรมชาติหรือจากมนุษย์ด้วยกันเอง และเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่างๆ ร่วมกันในทางใดทางหนึ่ง และเมื่อมีการรวมกลุ่มกันจึงมีการก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างหรือสถานที่ต่างๆ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบกิจกรรม ทั้งการอยู่อาศัย การดำเนินชีวิต และมีการสร้างประเพณีและวัฒนธรรมร่วมกัน

ดังนั้น องค์ประกอบของเมืองที่สำคัญที่สุด คือ ประชากร หรือ มนุษย์ ผู้สร้างสภาพแวดล้อมต่างๆ จนเกิดเป็นภูมิทัศน์ ภูมิทัศน์เมือง (Urban Landscape/Townscape) ประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญ คือ ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน อาคารสาธารณประโยชน์ เส้นทาง ศูนย์กลางหรือสัญลักษณ์ของเมืองอันเป็นจุดหมายตาสำคัญ องค์ประกอบต่างๆ ที่อยู่รวมกันเหล่านี้ มนุษย์สามารถรับรู้ทางกายภาพและสุนทรียะ อันก่อให้เกิดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมต่างๆ ภายใต้รูปลักษณ์ของเมือง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเคลื่อนไหวผ่านกาลเวลาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

ใน“ข้อเสนอแนะของยูเนสโกว่าด้วยภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape)” หรือชื่อย่อว่า “HUL” ในข้อ 8 ของข้อเสนอแนะนี้ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์เมือง (Historic urban landscape)” ว่า “พื้นที่เมืองเป็นผลมาจากการสั่งสมของชั้นของประวัติศาสตร์ของธรรมชาติและวัฒนธรรม (...urban area understood as the result of a historic layering of cultural and natural values and attributes ...) หรือกล่าวอาจได้ว่า เมื่อนักโบราณคดีต้องการศึกษาโบราณคดีในพื้นที่เมือง หรือการย้อนเวลากลับไปเรียนรู้และทำความเข้าใจว่าเคยเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นบ้างในพื้นที่เมือง นักโบราณคดีจะต้องลอกชั้นสั่งสมของชั้นประวัติศาสตร์ธรรมชาติและวัฒนธรรมเหล่านั้นจากเหตุการณ์ปัจจุบัน เพื่อย้อนกลับไปสู่อดีต คล้ายกันกับ สไปโร คอสทอฟ (Spiro Kostof) นักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม นักวิชาการคนสำคัญที่ศึกษาเมืองในฐานะตัวแทนของหลักฐานแห่งอดีตกาล ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า “City as Artifact” “Cities as reflections of forms of government and ideals of order” (Kostof. Spiro 1993: 9, 15)

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงได้กำหนดความหมายของเมืองเพื่อใช้ในการศึกษาทางโบราณคดี กล่าวคือ เมืองเป็นคำนิยามที่ใช้กำหนดบริเวณพื้นที่ที่มีอาณาบริเวณและขอบเขตแน่ชัด อันประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายมารวมตัวกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างมีแบบแผน เป็นพื้นที่ที่ประกอบไปด้วยสิ่งปลูกสร้างและระบบสาธารณูปโภคที่เอื้อต่อการดำรงชีพ การคุ้มครองป้องกัน มีประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และมีสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน อันก่อให้เกิดโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่ซับซ้อนหลากหลายและมีระดับชนชั้นทางสังคม และเมื่อนักโบราณคดีจะต้องศึกษาเมืองหรือทำงานโบราณคดีในพื้นที่เมือง จำเป็นต้องทำความเข้าใจเมืองในฐานะของหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความหมาย ความซับซ้อนของเมือง ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆ ของเมืองทั้งด้านกายภาพและด้านสังคมวัฒนธรรม จึงจะทำให้วิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีประเภทเมืองอันเป็นบริบททางโบราณคดีประเภทหนึ่ง (Archaeological Context) และสามารถจัดจำแนกคุณลักษณะย่อยของเมือง (Attributes) เพื่อแปลความถึงลำดับทับซ้อนของเมืองในอดีตในมิติต่างๆ ก่อนจะกลายเป็นเมืองปัจจุบันได้อย่างลุ่มลึกยิ่งขึ้น

2. ประเภทของเมืองในงานโบราณคดี

จากผลงานต่างๆ พบว่าเมืองในงานโบราณคดีสามารถจัดจำแนกได้ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) เมืองร่วมสมัยในปัจจุบัน (Living City) หมายถึง นับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่แรกเริ่มจนกลายเป็นเมือง ยังไม่เคยมีการทิ้งร้างเมืองแบบถาวร ถึงแม้มีการทิ้งร้างไปแต่เป็นการทิ้งร้างชั่วคราวและมีคนกลับเข้ามาอยู่อาศัยและพัฒนาเมืองขึ้นมาอีกครั้ง รูปลักษณะทางกายภาพที่พบจึงเป็นเมืองที่ยังมีประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน

2) เมืองโบราณ (Dead City) หมายถึง เมืองที่ถูกทิ้งร้างแบบถาวร อาจเกิดภัยสงครามหรือภัยธรรมชาติร้ายแรงจนไม่สามารถอาศัยอยู่ในเมืองได้ต่อไป สภาพของเมืองที่ปรากฏจึงมีลักษณะเป็นสิ่งก่อสร้างร้างหลากหลายประเภทรวมตัวอยู่ด้วยกัน

เมืองทั้งสองประเภทนี้ทั้งที่เป็นเมืองโบราณในอดีตหรือเมืองร่วมสมัยในปัจจุบันล้วนประกอบไปด้วย “พื้นที่เมือง” (urban spaces) และ “วิถีชีวิตเมือง” (urban lives) หรือประกอบไปด้วยสิ่งกายภาพที่จับ

ต้องได้และวิถีชีวิตที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งโครงสร้างทั้งสองประการนี้เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิด “ความเป็นเมือง” (urbanism) ที่เคลื่อนไหวผ่านกาลเวลาและพัฒนาจนกลายเป็นรูปแบบเมืองในปัจจุบัน

3. โบราณคดีเมือง: แนวคิดและวิธีการศึกษา

การศึกษา “การทำงานโบราณคดีในเมืองร่วมสมัยปัจจุบัน”

จากการศึกษาผลงานต่างๆ ข้างต้น ทำให้ถอดความรู้ได้ว่าการทำงานโบราณคดีสนามบนพื้นที่เมืองมีเทคนิควิธีการทำงานและลักษณะการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี กล่าวคือ

1) ความหนาแน่นของสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในเมืองปัจจุบัน ทำให้ไม่สามารถเลือกตำแหน่งหลุมขุดค้นได้ตามวัตถุประสงค์ของการค้นคว้าตามที่นักโบราณคดีกำหนด ดังกรณีศึกษางานโบราณคดีในประเทศ สหราชอาณาจักรและสหรัฐอเมริกา

2) งานโบราณคดีเมืองเป็นงานเชิงรับ หรือหมายถึงเมื่อมีโครงการก่อสร้างที่ต้องขุดลงใต้ดินและมีผลกระทบต่อหลักฐานทางโบราณคดี นักโบราณคดีจึงมีโอกาสเข้าไปศึกษา ดังนั้นพื้นที่ขุดค้นจึงถูกกำหนดมาพร้อมกับวัตถุประสงค์การกู้แหล่งโบราณคดีจากการก่อสร้างเป็นหลัก

3) ชั้นดินทางโบราณคดีในเมืองมีความซับซ้อนจากการทับถมอย่างต่อเนื่องของชั้นดิน ชั้นคอนกรีต หรือการปูพื้น จากการก่อสร้างที่อยู่อาศัย พื้นถนน ทางระบายน้ำ งานระบบต่างๆ ที่อยู่ใต้ดิน ฯลฯ จากความซับซ้อนของชั้นทับถมของเมือง ทำให้มีการใช้เครื่องมือหนักเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในขั้นตอนการเจาะพื้นผิวคอนกรีตชั้นบนสุด หรือขุดเอาชั้นทับถมดินใหม่ออก ซึ่งต้องทำงานร่วมกับการก่อสร้าง

4) ชั้นทับถมทางโบราณคดีของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เมืองประกอบไปด้วยบริบทของเมืองมีลักษณะซับซ้อนเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีที่อยู่นอกเมือง แต่ละแต่ละชั้นทับถมทางโบราณคดีจะมีความหนาไม่มากนัก และจะปะปนไปด้วยเศษอิฐ หิน หรือไม้ซุง ซึ่งอาจเต็มไปด้วยน้ำ ปัญหาหลักที่สำคัญในการวิเคราะห์ชั้นดินทางโบราณคดี คือ ไม่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าหลักฐานที่พบคือวัตถุ หรือสิ่งที่ผสมระหว่างเศษของส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แตกหัก วัตถุทางธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งถ่าน ที่ผสมปะปนกันจากการกวนดินไปมาในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง นักโบราณคดีใช้หลักการสำคัญในการสังเกต คือ การยึดชั้นดินที่ทราบแน่ชัดว่าอยู่ในยุคสมัยใด โดยดูจากส่วนพื้นของอาคารภายนอก โดยเฉพาะอาคารที่รู้ช่วงอายุสมัยแล้วจึงนำมาเปรียบเทียบกับชั้นดินและหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในชั้นดินนั้นๆ โดยประยุกต์ใช้ Harris-Winchester matrices (Harris matrices) (Harris 1975, 1977) หรือความสัมพันธ์ของชั้นดินใดๆ กับชั้นดินทางโบราณคดีอีกชุดหลักฐาน เพื่อแสดงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามช่วงเวลาอย่างต่อเนื่อง

5) ในบางครั้ง นักโบราณคดีไม่สามารถใช้ชั้นดินทางโบราณคดีในการเทียบเคียงกับโบราณวัตถุที่พบในแต่ละชั้นดิน เพื่อบอกถึงลำดับชั้นวัฒนธรรมหรืออายุสมัยทางโบราณคดีได้อย่างชัดเจน เนื่องจากชั้นดินต่างๆ มีการรบกวนอย่างต่อเนื่อง ทำให้โบราณวัตถุต่างๆ ปะปนกันจนไม่สามารถแบ่งแยกอายุสมัยและบ่งบอกลำดับชั้นดินทางวัฒนธรรมได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการยากในการใช้โบราณวัตถุ ซึ่งเป็นวัตถุที่เคลื่อนที่ได้และเคลื่อนไหวไปตามชั้นทับถมที่มีการรบกวนจากการสร้างหรือการรื้อถอนสิ่งก่อสร้างเป็นตัวชี้วัดทางโบราณคดีในทุกๆ ครั้งได้

6) การทำงานโบราณคดีในพื้นที่เมือง นอกจากจะพบข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่ขุดค้นและการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ในระหว่างการทำงานโบราณคดีและเมื่อขุดค้นทางโบราณคดีเสร็จสิ้น นัก

Veridian E-Journal, Silpakorn University
ISSN 1906 - 3431

โบราณคดีจะต้องมีการบริหารงานโครงการที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับหน่วยงานต่างๆ ที่ซับซ้อน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องติดต่อกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคการศึกษา และภาคประชาชน และจะต้องบริหารจัดการพื้นที่ให้เกิดความปลอดภัยต่อนักโบราณคดี คนทำงานที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงบุคคลภายนอกที่จะต้องเดินทางสัญจร หรือใช้พื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงในระหว่างการขุดค้น หรืออาจจะดูเหมือนว่าการปฏิบัติงานโบราณคดีภาคสนามในพื้นที่เมืองคล้ายกับว่าเป็นงานก่อสร้าง

7) ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของงานโบราณคดีเมือง คือ เป็นงานที่สามารถเชื่อมโยงผู้คนในปัจจุบันกับอดีต ตัวอย่างเช่นนักโบราณคดีสอบถามผู้คนในปัจจุบันเกี่ยวกับความทรงจำในอดีตของพื้นที่หรือวิถีชีวิตต่างๆ เพื่อนำไปสู่การไขข้อสงสัยของสิ่งที่นักโบราณคดีค้นพบใต้ผืนเมืองและไม่ทราบที่มา ในขณะที่ผู้คนในปัจจุบันจะระลึกถึงประสบการณ์ความทรงจำที่เคยเกิดขึ้น การเล่าการพูดคุยก่อให้เกิดความรู้สึกย้อนรำลึก ในขณะที่นักโบราณคดีจะได้เรื่องราวอดีตกลับมาเพื่อเชื่อมโยงต่อกับภาพปัจจุบัน หรือวิธีการทำงานโบราณคดีที่เปิดโอกาสให้ผู้คนเข้ามาพูดคุยกับนักโบราณคดีขณะทำงาน เยี่ยมชมการขุดค้นหรือทำงานโบราณคดีได้ และด้วยเมืองมีความหนาแน่นของผู้คนมาก แหล่งโบราณคดีที่กำลังขุดค้นอาจอยู่ระหว่างทางสัญจรที่ผู้คนเดินผ่านไปมา งานโบราณคดีในเมืองจึงสามารถนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการให้ความรู้และความรู้สึกแก่ผู้พบเห็นได้โดยง่าย ทั้งนี้จุดเริ่มต้นของงานโบราณคดีที่ทำงานในเมืองล้วนมาจากเหตุผลความบังเอิญในการค้นพบโบราณวัตถุหรือซากปรักหักพังที่อยู่ใต้เมืองที่อาศัย และปลุกความทรงจำของผู้คนที่ผ่านไปมาให้สนใจใคร่รู้ตามมาว่าที่พบคืออะไร เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในเมืองต่างๆ ที่กำลังพัฒนา อันนำไปสู่การคิดค้นและพัฒนาเทคนิคการทำงานโบราณคดีของแต่ละสถานที่ และเรียนรู้ว่าสิ่งที่พบนั้นควรค่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนาอย่างไรให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่เมืองต่อไป

อย่างไรก็ตาม มุมมองในมิตินี้มีจุดเริ่มต้นมาจากการพบเจอร่องรอยเมืองใต้เมือง และได้ประยุกต์ใช้เทคนิควิธีสำรวจขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อรวบรวมเรื่องราวต่างๆ ในพื้นที่เมือง และเป็นการให้ความสำคัญในแง่ของเทคนิควิธีการทำงานเฉพาะแหล่ง โดยเฉพาะเทคนิควิธีการรวบรวมข้อมูลหลักฐานใต้พื้นที่เมือง และให้ความสำคัญในการกู้ภัยและจัดการเฉพาะแหล่งโบราณคดีเป็นสำคัญ

การศึกษา “เมืองในฐานะของแหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดี”

วิธีการศึกษาเมืองในแนวคิดนี้ ดังเช่น งานของสมิธ หรือ Urban Archaeology in Britain เป็นการศึกษาเมืองโดยพิจารณาว่า เมือง 1 เมือง คือ 1 แหล่งโบราณคดี โดยแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองสามารถจัดแบ่งคุณลักษณะย่อยของเมืองหรือองค์ประกอบของเมือง ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ ของเมืองที่ยังทิ้งร่องรอยเอาไว้ อันเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งที่เคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ อันได้แก่ ศูนย์กลางการปกครอง ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน สาธาณูปโภค เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ ซึ่งสามารถนำมาแปลความหมายในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมืองนั้นๆ ทั้งทางด้านกายภาพและด้านสังคมวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาเป็นวิถีชีวิตที่มนุษย์ดำเนินในแต่ละรุ่น

ประเด็นการศึกษาสำคัญในแนวคิดนี้ ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของเมืองในอดีตและสังคมวัฒนธรรมของผู้คน ตลอดจนอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ที่เคยขึ้น ณ เมืองนั้นๆ ซึ่งสามารถศึกษาได้ทั้งในระดับเมือง (Cities and town scale) และในระดับภูมิภาค (National and regional scale) คำถามสำคัญของการศึกษา

เมือง เช่น การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของผังเมืองในอดีต การแบ่งพื้นที่ระหว่างเมืองและนอกเมือง พัฒนาการทางกายภาพของเมือง กระบวนการก่อกำเนิดและการกลายเป็นเมือง ความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องระหว่างเมืองเมืองบริวารหรือเมืองต่างๆ โดยรอบทั้งในภูมิภาคและนอกภูมิภาค พัฒนาการของการผังเมืองในแต่ละช่วงเวลาหรือแต่ละวัฒนธรรม รวมไปถึงการศึกษาความหมายในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ของผู้คนในเมืองนั้นๆ และเปรียบเทียบกับเมืองในภูมิภาค

และในมิติของการศึกษาเมืองในฐานะหลักฐานทางโบราณคดี เป็นการศึกษาเมืองในฐานะเป็นหนึ่งในหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นหนึ่งที่สามารถนำไปศึกษาร่วมกับเมืองอื่นๆ ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักฐานทางโบราณคดีร่วมกันได้ แนวคิดนี้ มองเมืองเป็นตำแหน่งหนึ่งทางภูมิศาสตร์ในภูมิภาคที่สะท้อนการกระจายตัวของบ้านเมืองในแต่ละช่วงเวลา อันสามารถนำมาอธิบายภาพกว้างของการเติบโตของผู้คนในระดับภูมิภาค ทวีปหรือโลกได้ หรือแม้กระทั่งการศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรม สามารถอธิบายได้ถึงการเติบโต การเปลี่ยนแปลงของเมืองที่แตกต่างกันในแต่ละเขต แต่ละภูมิภาคหรือทวีป สาเหตุของความแตกต่างเหล่านั้น รวมไปถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของเมืองในช่วงเวลาต่างๆ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ความคล้ายหรือความแตกต่างของหลักฐาน และตีความเหตุปัจจัยของการสัมพันธ์เหล่านั้น

ท้ายที่สุดนี้ การศึกษาในครั้งนี้ยังมีข้อจำกัดในเรื่องจำนวนตัวอย่างผลงานที่ใช้ในการศึกษาที่มีไม่มากนัก หากอย่างน้อยที่สุด ผลงานเหล่านี้ก็เป็นภาพตัวแทนที่แสดงความหมายและวิธีการศึกษาโบราณคดีเมืองในปัจจุบัน อันสามารถศึกษาถึงพัฒนาการของเมืองต่างๆ ทั้งในระดับเมือง ประเทศ ทวีปหรือของโลก นอกจากนั้นงานโบราณคดีเมืองยังมีประโยชน์ต่อการลดทอนผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการทำลายหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่ใต้ดินกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในเมืองที่กำลังพัฒนา และยังเป็นเครื่องมือสำคัญที่สามารถเชื่อมโยงผู้คนในอดีตและปัจจุบันได้

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มหาวิทยาลัยศิลปากร สำหรับทุนสนับสนุนการวิจัย รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช ที่ปรึกษาโครงการวิจัย รองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพินธุ ให้ถ้อยคำปรึกษาวิจัยโดยเฉพาะเมื่อแรกส่งโครงการ และภีร์ เวณุนันทน์ สนับสนุนการค้นหาเอกสารต่างประเทศ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาต่างประเทศ

Childe, V. Gordon (1942). **What Happened in History**. Harmondsworth and New York: Penguin Books Ltd.

Childe, V. Gordon (1950). “The Urban Revolution.” **The Town Planning Review** 2I: 2-17.

Harris, E. C. (1972). “Archaeological context and systemic context.” **American Antiquity** 37: 156-165.

Harris, E. C. (1975). "The Stratigraphic Sequence: A Question of Time." **World Archaeology**, 7: 109-121.

Hauser, Philip M. and Leo F. Schnore (1967). **The Study of Urbanization**. New York: John Wiley&Sons.

Gould, Julius and W. L. Kolb, [eds.] (1964). **A Dictionary of the Social Sciences.** New York: Free Press.

Keddie, Grant (1987). "Where is urban archaeology." **Discovery Friends of the British Columbia Provincial Museum Quarterly Review.** Vol 15 No.13, July.

Kostof, Spiro (1993). **The City Shape: Urban Patterns and Meanings through History**. New York: Bullfinch Press.

Keeffe, Tadhg O' and Rebecca Yamin (2008). "Urban Historical Archaeology." **Historical Archaeology**. NewYork: Cambridge University Press.

Keeffe, Tadhg O' (2014). "Urban archaeology." **Encyclopedia of Global Archaeology**. New York: Springer, 7520-7522.

Lynch, Kevin (1977). **Growing Up in Cities: Studies of the spatial environment of Adolescence in Cracow, Melbourne, Mexico City, Salta, Toluca and Warszawa**. Cambridgemass: MIT Press.

Schofield, John and Roger Leech [eds.] (1987). **Urban archaeology in Britain**. London: the Council for British Archaeology.

Smith, Michael E. (2002). "The Earliest Cities," **Urban life readings in the Anthropology of the city**. Illinois: Waveband pres. 3-19.

Smith, Michael E. (2007). "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning." **Journal of Planning History**, 6: 3.

Smith, Michael E. (2009). "V. Gordon Childe and the urban revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies." **Town Planning Review** 80: 2-29.

Smith, Michael E. (2011). "Empirical Urban Theory for Archaeologists." **Journal of Archaeological Method and Theory**: 167-192.

Trigger, Bruce (1980). **Gordon Childe: Revolutions in Archaeology**. London: Thames & Hudson.

Tucci, Filippo Lamber (2013). **Digging in the Past, Archaeology as a resource for Rome underground transit.** (n.p.)

Turney, Chris, Matthew Canti, Nick Branch, Peter Clark (2014). **Environmental Archaeology: Theoretical and Practical Approaches**. 2nd publish. New York: Routledge.

Wilson, Robert A. and David A. Schulz (1978). **Urban sociology**. New Jersey: Prentice-Hall.

Broadbent, Giles (2015). **Archaeologists prepare to remove 3,000 skeletons from Bedlam cemetery**. http://www.wharf.co.uk/news/local-news/archaeologists-prepare-remove-3000-skeletons-8807374 2015.

City of St.Augustine Archaeology Program (2014). http://www.digstaug.org/zones histories.cfm.

Crossrail Ltd (CRL)) 2015(. http://www.crossrail.co.uk/sustainability/archaeology/liverpool-street)

Nordqvist, Christian (2015). **London's Bedlam burial ground excavation of 3000 skeletons underway**.http://marketbusinessnews.com/londons-bedlam-burial-groundexcavation of-3000-skeletons-underway/518832015.

Sim, David (2015). http://www.ibtimes.co.uk/crossrail-project-aims-identify-3000-skeletons-former-bedlam-burial-ground-liverpool-street-1487163

St. Augustine Archaeological Association (2014). https://saaa.shutterfly.com/